

viszonyítva kissé háttérbe szorul a helyi viszonyok ábrázolása. A község területén ugyanis még csak igen kis számban kerültek elő neolitikus kultúrák nyomai, a vaskori, a hun kori vagy IX. századi leletek pedig egyelőre még teljesen hiányoznak. A középkori településtörténet ma még csak bizonytalanul körvonalazható részletei — ilyen pl. a kanizsai vagy a horgosi földvár, a martonosi vagy a két adorjáni monostor — szintén csak újabb ásatások segítségével pontosíthatók. Különösen a hun kori leletek hiánya meglepő, mert a község régebbi történetének — miképp a könyv is utal erre — ez volt az egyik legfényesebb korszaka. A hun fejedelmek központi szálláshelye a 420-as és 450-es évek közt valahol Hódmezővásárhely és Zenta közt állt, erre azonban a fejedelmi gazdagságú szeged—nagyszéksői halotti máglya maradványa-in kívül még egyetlen lelet sem utal. A hiányt Szekeres László jó érzékkel egy idevágó írott forrás, Priszkor rhétora leírása segítségével igyekszik pótolni. Kevésbé szerencsés választás volt viszont a magyar honfoglalás eseménytörténetét a horgosi, a kispiazi, a kishomoki és a velebiti sírlelet mellett egy másik középkori forrás, Anonymus segítségével ábrázolni. Az újabb kutatás ugyanis meggyőző érveket sorakoztatott fel a Gesta Hungarorum hitelessége ellen.

Ismertetésem címében említettem, hogy ez az első olyan dolgozat, amelynek célja a kanizsai község régészeti leleteinek áttekintése, a kezdetektől a középkor végéig. A forrásanyag egyenlőtlen megoszlása miatt több problémát megoldatlanul kellett hagyni. Így Szekeres László könyvének elolvasása után pontos képet alkothatunk arról is, melyek azok a nyitott kérdések, amelyeket a jövőben új ásatási eredmények alapján lehet majd megválaszolni. Végezetül még csak annyit emelnék ki, hogy e mű egy dicséretes kezdeményezés első hírnöke: a kanizsai Művelődési Öngazgatási Érdekközösség tanulmányosorozatot indított a város első említésének (1093) közelgő, kilencszázadik évfordulójára.

TAKACS Miklós

A SZERELEM FREUDI NYELVÉN

Bernáth Béla: *A szerelem titkos nyelvén*. Gondolat, Budapest 1986

Egy kultúra életrajzában mindig jellegzetes vonulatot képez a *nyelvi tabuhoz*, az etikai okokból megnevezhetetlenhez való viszony, amelynek körébe az európai civilizáció vonatkozásában általában az anyagszere és főleg a nemiség, a szaporodás fogalmi tartoznak. Sajátos szokott lenni az a pillanat és mód is, amikor és ahogyan a különböző tudatformák, az irodalom, a folklór szembesül ezzel a jelenséggel és a viszonyulással, s az még inkább, amikor más nyelvek, kultúrák szóki-

mondásainak láttán, hallatán a maga „etikai alapállására” eszmél. Sze­gény Arany János még gyakran kényszerült a pajzán Arisztophanészt fordítva ilyen lap alji jegyzetekre: ezt orcámnak pirulása nélkül le nem fordíthatom.

„Szemer­mes nyelv” lenne tehát a magyar a testi szerelem dolgaiban, vagy csak a minden­kori kemény kezű prűdéria szűrte ki fattyúhajtásnak bélyegzett virágait, nyelvi tü­körképeit, amelyekhez olyan nagy (talán tú­lontúl nagy) szeretettel viszonyul századunk? És ha ez így van, ho­gyan reagált rá a romantikus fogantatású szóval nevezett „néplélek”? A virágénekek ezoterikus, csak a beavatottak által ismert képeinek, rej­télyes utalásainak bűvópatakjaira bízta-e az erotikum dolgainak néven nevezését, amelyek aztán évszázadok múltán buggyannak fel szólása­inkban, népdalainkban, gyermekdalokban, mondókákban, találósokban, hogy modern, a szexológia ügyeiben mindközönségesen jártas, Freudon kupálódott korunk heuréka kiáltással, örvendezve vélje felfedezni elő­képeit? Vagy esetleg ugyanezen néplélek a vallási, polgári beavatkozás zónáiból visszavonulva tovább élte nyers, szókimondó létformáját?

Napjainkban számos mű, gyűjtemény próbál választ adni ezekre a kérdésekre, felkutatva és egymás mellé rakva e tudattartalmak térben és időben széttagolt megnyilvánulási formáit. Ezt tette Burány Béla *Szomjas a vaklő* c. gyűjteményében, s ezt kísérli meg a szintetizálás igényével Bernáth Béla pécsi főiskolai tanár könyve is, főleg szólások képanyagára, keletkezéstörténetére építő huszonöt fejezetében.

Szerzőnk egy, Bahtyin által „anyagi, testi elvnek” nevezett szemléletet lát érvényesülni a folklóralkotásokban, „amelyben a testiség és a nemi­ség az élet egységének és teljességének princípiuma volt”, amelyet aztán az álszemérem rétegei borítottak el. Szólásmagyarázatai ezekbe az el­temetett régiókba próbálnak lehatolni, azt bizonygatva, nemegyszer be is bizonyítva, hogy a paromiológia, a frazeológia legnépszerűbb ága, üdvöskéje, a *szóláseredetítés* zsákutcákat, tanácstalanságot talkargat lát­szateredményeivel, és épp hogy csapást vágott a szólásanyag tízezreiben.

Azt mindjárt el kell ismernünk, a szerző „egy élet munkájával ösz­szeszedett (ahogyan az ajánlászöveg fogalmaz) anyaga” gazdagon ontja a „meglepetésekkel szolgáló csemegéz­nivalót”. Kellems meg­lepetés, iz­galmas felfedezés volt olvasni például, hogy a gyerek­korunkban fűjt Tüdő meg a máj, legény meg a lány, X. Y. (már akikről szó volt) je­gyesek, jégen mentek, elestek csúfoló mondókában, a *tüdő* és a *máj* mélyen az anyagi szerelem univerzumában gyökereznek, való­iában a fér­fi és nő szimbólumai, olyképpen, hogy elsőd­legesen a genitáliákat jel­képezik, amint abból a lakodalmas szokásból is kiderül, amikor az ún. porkoláskor a menyasszonyt tűzön ugratják át, s azt mondják: sütik a máját, hogy elmenjen a lányszaga. Bernáth példáit még ki is egészíthet­nének olyan szólásokkal, mint a nőkre használatos *fehér a mája, hamis a mája*. Innen már csak egy lépés, hogy a Cifra palota gyermekdal

Mint a tüdő a fazékból, kidagadok én ártatlannak látszó sorában is valami ilyenre gondoljunk.

Mindez Bernáth adatrengetegének csak egyetlen töredéke, amely múltat és jelent, urali régészeti leleteket, ónémetből, sumérből, angol szlengből, oroszból, Branko Copić elbeszéléséből, bácskai sokác bájoló rítusokból, irodalomból, regényekből, pajkos versekből vett hemzseggő példákat összeszova árad Ázsiától Amerikáig, Európától Ausztráliáig. Mindebből kiderül, hogy a gyermekjátékaink során, a szabályok megsértésekor kiáltott *cseréptörés* sokkal mélyebb értelmű, mert eredetileg sokkal pajzánabb pajkosságra, a házasságtörésre s egyáltalán a nemi aktusra vonatkozik, hogy az *ő sem különb a Deákné vásznánál* már csak kései, lekopott származéka az *Ő sem különb a Máté deákné hetes vásznánál* formának. Kitudódik, hogy a búzakeresztben, kalangyában legfelül levő *papkéve* nem onnan vette nevét, hogy az a pap járandósága volt, ilyen ugyanis jogszokásaink sohasem ismertek, hanem mert nyilván ebbe tűzték a papot, na, nem a személyt, hanem a villámtól, rontástól védő szalmagomolyagot, viszont az alsó kévét papnének hívják bizonyos helyeken, amint például a kékfestők mintájánál is a kidomborodó elem a pap, a bemélyedő rész a papné, a menyecske.

Mindez élvezetes, sikamlóssága miatt izgalmas olvasmány a nem túl szemérmesek számára — egy darabig.

Csak egy darabig, mert már az ajánlószövegben azt vagyunk kénytelenek olvasni, hogy Bernáth tudományosan bizonyítja be, „hogy a magyar folklór, különösen a szólások, népdalok szimbólikája végső soron szinte mindig a nemi szervekre, a nemi aktusra utal”. Ezek már komoly szavak, vagy legalábbis az, amire vonatkoznak. A folklór csakugyan egy nép, egy kultúra szimbólumrendszerének leképezője is, a szólások pedig még a gondolkodásmódjáé is, amely a metaforikus metonimikus jelentésátvitelekből egészen a szaknyelvekig, a tudományos megismerésig hatol, amely szintén tele van antropomorfi, animális képzetekkel (hegyhát, hegyláb, róka farkok-kapcsoló stb.).

Valóban ilyen központi elv lenne a magyar néprajzban és gondolkodásmódban a „derékon aluli” szerelem? Mindennek nyilván az a próbaköve, amivel és ahogyan Bernáth feltételezését próbálja bizonyítani.

Lássuk a *mivel* kérdését! Szerzőnk szerint az alábbi szólások egytől egyig nemiszerv- és aktusmetaforák: Él, mint Marci Hevesen, nincs párja Debrecenig, a már ismertetett Deákné vászna, a hátra van még a fekete leves, a Hencidától Boncidáig folyt a sárga lé mesezáró formula, az elment Kukutyinba zabot hegyezni, a megtanítlak kesztyűbe dudálni, a felült a Lackó a nyakába, az elment Pancsovára jeget aszalni, Karabukára ecetet darálni, a valamitől eltiltó orrod tőle fokhagymás, a kivágja a rezet, a le- illetve betette a garast, a jön még a békára, kutyára dér, a nem minden nap papsajt, a nem viszi el szárazon, a sorba

megy, mint a falusi bíróság, az orrában hordozza a harangozópénzt, a felönt a garatra, sőt még a süket, mint az ágyú és a kosarat kap is.

És ez mind semmi a szavak, fogalmak tengeréhez képest, amelyek a nemiségre, genitáliákra céloznak titkosan, olyannyira, hogy szerzőnk is kénytelen a latin anatómiai, fiziológiai terminusokat bevezetni. Mert ilyenformán penis a Marci, a Laci, a Jákab, a Peti, a Gyurka, a pap, a ló (fához kötés esetén), a madár, a lilium, a rozmaring, a szegfűszál, a tüdő, a deák, a Máté, az egér, a garas, a bíró és talán még a sajt is. Vulva viszont a kiskert, a szalonna, a borsó (mert az is hüvelyes!), a malom, a krumpli, az alma, a rózsa, a vászón, a fül, a homlok, a szem, a falu, a város a -grád, a Heves, Buda, Bécs, Kiskanizsa, a réz, a Kati, a Panni, a zab, a pattogatott kukorica, a boka, a térd, az ecet; coitus az evés (!), az aszalás, a darálás, az őrlés, a bordában szövés, a megütkezés, a vámolás, ha valaki térdig jár a rózsában (uram bocsa'), talán a fekete lé feltalálása, a homlokra fúvás, a kesztyűbe dudálás és a jó ég tudja, még mi nem. És ne fogja el az embert a szédülés és a megszólalástól való félelem?

Nekem ezek olvastán két képzetem támad: egy vicc, amely szerint a kiskatonának háromszöget mutatnak, s azt mondja rá, egy meztelen nő, a négyszög láttán pedig azt, hogy az egy másállapotos meztelen nő. Őrmestere csodálkozására pedig azt feleli: „Mutathat nekem bármit, őrmester úr, én mindig arra gondolok.” A másik egy, mostanában ifjú titánjaink szobájában látható, népszerű rajz, Freud arcképe nyújtózó meztelen nők mozaikszerű összeszerkesztéséből, s hősrünk szeme helyén — elnézést a részletezésért — egy vulva háromszöge sötétlik. A képi metafora nyilvánvaló.

Nyilvánvaló a kérdés is: folklórszövegeink alkotói is ennyi mindent ezen a „szemszögön” keresztül néztek? Vagy csak ide indázott vissza ösztönösen „tudatalattijuk”? Alig hihető, s a látszatot olyasvalaminek a trónra emelése kelti, ami az élet egy területét, jelenségét képezi. hiszen a szerzőnk által idézett Bahtyin is a *középkori karneválok* vaskos komikumára gondolt, s a közvetve tanúságot hívott Huizinga csak „a *labodalmi szokások* fajtalanóságáról” értekezik, sőt Bernáth bizonyító példái végül nagyon kis körből, korhely dalokból, csúfolódókból, egyéni konnotációkat is feltételező szövegekből valók zömmel.

A könyv 4—500 szóval foglalkozik, a műfajhoz tartozó alakulatok keletkezés módjáról azonban sehol sem találunk elképzelést — igaz másnál sem —, így elejtett utalásaira hagyatkozhatunk. Egyik szerint vannak helyi keletkezésű és „országos szólások”, az utóbbiak gondolata „szinte a levegőben van”, hogy több helyen és más-más időben is megfogalmazódik. Nos, szerintünk ez a levegőben levő elmélet, s az egész nép alkotóláza egymagában is gyanús, hát még akkor, amikor ezeket a képződményeket elvágja minden konkrét tértől, időponttól; az egyedi anekdotikus történet, esemény keretszövegétől, valamely egységes

látvány, megfigyelés ikonikus szerveződésétől, a rész és egész ok—okozati összefüggésétől, amelyek pedig mindmáig a magyar proverbiumanyag élő kútforrása, amint a pontosan leképezhető, helyi elterjedtségű szólások százai bizonyítják.

Helyette szavakra, sőt képzőkre boncolja a vizsgált példákat, és ezekben, önmagukban keresi az áhított erotikus, hátsó jelentést, majd pedig holmi szerelmes Frankensteinként bocsátja némelyiket útjára. Ily módon a Marci sohasem élt Hevesen egyszeri konkrétóságában, csak a penis, és a vulva mellékjelentéseiből állt össze a mondat, a Deák né vázsna sem volt soha, csak a pajzán jelentésű deák nője (olyan ez, mint a kalkas nő a tyúkra) és a nőiséget jelképező vázson. Ha lehet, még tanulmányosabb, ahogyan szerzőnk a *kukutyini zabhegyezést* értelmezi, méghozzá beszédhelyzeti szinonimáit is bevonva, valami olyan logikával, mintha az *eltűnt, mint szamár a ködben és a kámforra vált* esetében a szamár és a kámfor hasonlóságait kutatnánk. Így magyarázza meg a Tolnát, Baranyát bejárni alakot. Baranya ugyanis — mondja Bernáth — mint az ország testének alsó része, felvette az altest értelmét is. Én persze igen kíváncsi lennék az ilyen térképesen gondolkodó szólásalkotó magyarra.

A fő szólás eredeztetésében hidegen hagyja a szerzőt az a tény, hogy Kukutyin valós földrajzi név Szeged közelében, az is, hogy nyilvánvalóan különös hangzása miatt, hangszimbolikai szerveződéssel került a szólásba. A -tyin képzőt játszi végződésnek kell szerinte tekintenünk. A tő tehát a kuku, ami Kiskunságban a kisiújk bögyörőjét jelenti, Szegeden kuki alakban. Mármost — folytatja könyvünk, és Virginia Woolf férjübről nővé lényegülő Orlandója kismiska ehhez képest — a kisiújk penisének és a nők clitorisának ugyanaz a neve lehet. A kuku Székelyföldön „dutyi” jelentésű volt a XVIII. században, ami megint csak a vulva jelentését igazolja. Aztán már az angol szleng *jug, stone jug* kifejezésénél, majd pedig az üres savanyú leves jelentésű *kukujlé*-nél tartunk, ahonnan már a pajkos jelentésű ecet csak egy lépés.

Az *Angyod térde!* szólás ismertetésébe már bele sem merek kezdeni, mert itt is Frankensteinünk fele férfi, fele nő: a térd ugyan lehet vulva is, de mint megtudjuk a sumérben (úgy látszik, mégiscsak rokonaink voltak?) a térd penis volt. Ezt adja össze valaki, és ne jusson eszébe, hogy mi volt a Jani bácsi, amikor még Mari néni volt.

Kár pedig ezért a könyvért, egy vesszőparipa farkára kötött, egyébként értékes adatainak százaiért. A nép lányai és fiai pedig, ha valamit meg akarnak nevezni a nemiség köréből, azt meg is teszik, szó-lásokban is.

Nevemét mindenestre célzásoktól félve írom ide:

PAPP György